

Горан Максимовић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српску и компаративну књижевност

УДК 821.163.41-221.09 Куленовић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 20. 5. 2011.

КОМЕДИОГРАФСКИ СМИЈЕХ СКЕНДЕРА КУЛЕНОВИЋА

На примјеру два комедиографска текста Скендера Куленовића: *Дјелодба* и *Вече-ра*, указано је на жанровску типологију, на особености тематско-мотивског склопа, на типове композиције, на језичка средства комичног, комичне ситуације, комичне типове јунака и доминантне типове смијеха. На основу тога дефинисане су и препознатљиве особине Куленовићевог комедиографског смијеха, које се крећу у распону од ведрога и хумористичког сагледавања појава, проблема, карактера и нарави, до подсмјешљивог и заједљивог, а на крају и гротескног и трагикомичког приказивања друштвених и индивидуалних аномалија. У закључку рада дат је осврт на умјетничку вриједност текстова и Куленовићево мјесто међу српским комедиографима друге половине 20. вијека.

Кључне ријечи: српска књижевност, комедија, комично, смијех, хумор, сатира, пародија, гротеска, комичне маске, комичне ситуације, вербална комика.

1.0. Расправу о Скендеру Куленовићу као комедиографу можда је најбоље започети једним његовим запажањем о феномену комичног и смијеха, које је исказао у тексту посвећеном Браниславу Нушићу поводом постављања *Народног посланика* на сцену Народног позоришта у Сарајеву. Куленовић разликује социјалну и психолошку основу смијеха, при чему прва произлази из поређења „оног што пропада са оним што побјеђује“, а друга из „неочекиваних резултата тог поређења“.¹ Оно што их обједињује јесте наглашени друштвени ангажман: „Смијех у животу (а, досљедно томе, и у литератури) – то је неке врсте бич којим се шибају одређене појаве друштвене, мрске човјековој људској души, а историјом осуђене на пропаст. У литератури постоје чак читави велики смјехови (аристофански, сервантесовски, шекспирски, молијерски, балзаковски, гогољевски итд.), типизирани према својим особеним квалитетима, чији је коријен, дакако, у различитости друштвених епоха. Али сви ти смјехови имају

* goranm@filfak.ni.ac.rs

¹ Скендер Куленовић, "Неколико ријечи о Нушићу данас", Изабрана дјела, књига 7, приредио: Енес Дураковић, Сарајево–Мостар–Бања Лука, 1983, стр. 121.

једну заједничку одлику. Људи се нису смијали и не смију се – смијеха ради. Ми се увијек смијемо нечему што нам, у коначној линији, није драго, нечему за што смо увјерени да ће, на концу конца, ишчезнути као нешто преживјело, туђе ведром и слободном људском духу. Смијехом, дакле, ми доказујемо да стојимо изнад појава које исмијавамо, да их гледамо у перспективи њихове пропасти. Ми из перспективе једног идеалног реда ствари, овако или онако замишљеног, проматрамо неки реални ред ствари, а тим поређењем ствара се у нама једна неочекивана слика стварности, парадокс – и ми се тој стварности нужно смијемо; та изненадност, неочекиваност слике стварности основни је психолошки предуслов, још по Хорацију, свега комичнога².

Ако посматрамо генезу Куленовићевог књижевног рада од *Оцвалих примула* (1927) до *Понорнице* (1977), видјећемо да се двије комедије, о којима овом приликом планирамо детаљније да говоримо, налазе негдје тачно на половини тог временског интервала од педесет година: *Дјелидба* је објављена 1947. године, а *Вечера* 1948. године. „Била је то фаза изразитог друштвеног ангажовања“,³ Скендера Куленовића, тако да су наведене комедије заузеле природно мјесто у цјелокупном књижевном опусу ауторовом, као и логично мјесто у развоју тадашње југословенске књижевности у годинама државног устројавања комунистичке идеологије.

1.1. Руковођени наведеним Куленовићевим експлицитним теоријским исказима, при анализи смјехотворног поступка у комедијама Скендера Куленовића пошли смо од оног одређења које посматра комично као естетски и етички феномен, који је садржан у предметној стварности, а „доживљај“ комичног је индивидуални психолошки и умјетнички феномен карактеристичан само за човјека и манифестује се кроз *етос смијеха*, којим се „одређује унутрашњи став према комичноме и тиме само комично надобликује“.⁴ При томе смо аналитичке оквире истраживања засновали на смјеховним естетичким системима Николаја Хартмана, Анри Бергсона и Владимира Пропа.⁵

2.0. Препознавање друштвених аномалија или уочавање парадоксалне, неочекиване слике стварности, представља основни мотиватор комичног заплета у Куленовићевим комедијама, које је у типолошко-жанровском погледу можда најбоље посматрати као синтезу комедије нарави са комедијом интриге. Комедије нарави зато што се бави типичним аномалијама у нашим менталитети-

² Исто, стр. 121.

³ Мидхат Бегвић, "Дјело Скендера Куленовића", Скендер Куленовић, Изабрана дјела, књига 1, приредио: Енес Дураковић, Сарајево–Мостар–Бања Лука, 1983, стр. 59.

⁴ Николај Хартман, "Комично", Естетика, предговор и превод: др Милан Дамњановић, Бигз, Београд, 1979, стр. 499.

⁵ Опширно о томе у монографији: Горан Максимовић, Тријумф смијеха, (Комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића), Просвета, Ниш, 2003, стр. 20–29.

ма (дволичност и лицемјерје, сплеткарење и лажи, похлепа и склоност према криминалу), а комедију интриге зато што разобличава криминалну дјелатност једне народне комисије за расподјелу државне помоћи онима који су у рату помагали партизане или зато што разобличава криминалну дјелатност директора у послјератним државним предузећима и слично. У *Дјелидби* тематско-мотивски склоп функционише на приказивању изопаченог понашања једне народне комисије у неком послјератном босанском срезу приликом рада на расподјели државне помоћи оним породицама и селима који су у току рата највише помагали партизански покрет, а о чему би требало да свједоче ратне признанице. Комисија именована према националном кључу и сачињена од представника из реда Муслимана, Срба и Хрвата, понаша се крајње лицемјерно и ради у потпуном неповјерењу и сумњичењу, а прави разлог томе се налази у високом степену корумпираности и криминала у коме су се нашли поједини њени најистакнутији чланови. У комедији *Вечера* тематско-мотивски склоп утемељен је на приказивању једне рођенданске вечере у кући инжињера Гојка Новаковића, који је као директор електрозавода уплетен у читаву мрежу корупцијских породичних и пријатељских односа, тако да се рођенданско славље претвара у мучно преиспитивање лицемјерних пријатељских или породичних односа, лажних љубавних обећања, скривених љубавничких веза, сумњивих ратних биографија, а на крају се окончава разоткривањем криминалних радњи у које је био уплетен главни актер комедије, слављеник и домаћин у чијем стану је и организована вечера.

Увјерљивости комедиографског хронотопа значајно доприносе исцрпне и увјерљиве дидаскалије дате на почетку једне и друге комедије. У првој је дата двострука дидаскалија. Једна у којој је приказана сцена увијена у јутарњи мрак док стари кахвеџија Туфко „доклањава сабах“. При томе је нарочити акценат стављен на музику која има форму пасторале са два доминантна мотива: лирским и сатирским. Друга дидаскалија описује „унутрашњости сеоске кафане“ у којој је била смјештена „Дјелидбена комисија“. У другој комедији до детаља је описана „трпезарија у стану инжињера Гојка Новаковића“ из које је могуће лако препознати малограђански укус блазираности главних актера комедије, већ поменутог инжињера Новаковића и његове супруге Еме, бивше учитељице.

2.1. Комедиографски заплет у *Дјелидби* функционише на тродјелној композицији, која је и иначе карактеристична за класични модел европских комедија од античких времена до савременог тренутка. У том тродјелном композиционом обрасцу, нарочито је особена прва цјелина у којој се налази сажета или тзв. „нулта експозиција“. Пошто комедиографска радња започиње директним увођењем у заплет, онда улогу комичне експозиције дјелимично преузима комедиографски пролог. Другу и најпретежнију цјелину комедије заузима разрада комичног заплета која је праћена вишеструким комичним ситуацијама које нас доводе до комичне кулминације. Трећу цјелину чини сажет и ефектан расплет у којој су сви негативни актери разобличени и исмијани. У функцији

комедиографског расплета појављује се и завршни епилог. Специфичности комедиографске композиције и некој врсти увјерљивог комичног оквира доприносе већ поменути уводни „пролог“ и завршни „епилог“ у којима се оглашава кахвечија Туфко и као својеврсни комични резонер најављује и уводи нас у комични заплет, односно закључује комични расплет и даје неку врсту моралног наравоученија. Из „пролога“ и „епилога“ сазнајемо и координате комедиографског хронотопа. Радња је смјештена у неименовано планинско босанско село, а одвија се у току једнога дана, између јутарње и вечерње молитве поменутог кахвечије. Куленовићев јунак се у молитвеном тону обраћа Богу и пита га зашто је баш њега „између три вире разапео баш ко сацак на ватри“, а поготово га пита зашто је створио „три вире кад у сваку посија једнако лопова“. На крају, Куленовићев јунак који за себе каже да му је одређено од Бога да „буде свему свиту слуга, кахвечија, цезвопер“, моли Бога да му баш тога јутра кад се очекује састанак дјелидбене комисије у његовој кафани „очи у цезви утопи“, „уши зачепи“, а „језичину“, „тог црвеног скакавца у устима“ и „највећег људског душманина“, „завеже, зароби, окује троструко“.⁶

Већ у првој комедиографској сцени, у којој разговарају Зеџирага, као члан дјелидбене комисије, и кафеџија Туфко, разоткривени су сви каснији битни моменти комичног заплета, а односе се на ишчекивање дјелидбе државне помоћи и на скоро засједање комисије која би требало ту помоћ да раздијели на праведан начин. У каснијим сценама комичног заплета суочавамо се са узајамним сумњицењем међу члановима дјелидбене комисије да ће радити на поштен и праведан начин, углавном заснованом на вјерском и националном неповјерењу. Једноставно речено, у тој комисији иза леђа свако сумњичи свакога и свако покушава да превари онога другог, а јавно се на лицемјеран начин подржавају и исказују тобожње узајамно повјерење. Шокци сумњају да су се „власи и балије срепили па себи грабе и капом и шаком“. Власи опет сумњају како су се „шокци и балије удружили па им раде о глави“. Балије опет не вјерују никоме, а највише сумњају на хришћански савез „влаха и шокаца“ и намјеру да раде на штету муслимана. Комични заплет је нарочито добио на увјерљивости од тренутка када Рабија, кћер Зеџирагина удата за члана дјелидбене комисије кога су називали „Помоћна сила“, долази у кафану и доноси вијест да је међу кућним стварима у „мејтефској кеси“ пронашла велики замотуљак новца. При томе наглашава да је тај новац припадао њеном мужу, који јој је запријетио да то никоме не смије казати. Тај отворени почетни сигнал да се ради о опасном криминалу и корупцији, само даље разоткрива проблеме који ће пратити рад дјелидбене комисије. Међутим, у том хуморном друштву које је искочило из уобичајене животне равнотеже и подлегло пороку новца и власти (Тривун, Мухтар, Зеџирага, Антеља), појављују се и актери из реда сва три народа (Суљо, Рабија, Стево, Јозица), који су очували морални интегритет и који попут резонера покушавају да уразуме заблудјеле сународнике, да разобличе њихова безочна дјела и поврате их на нормалну

⁶ Скендер Куленовић, Дrame, Изабрана дјела, књига 4, приредио: Енес Дураковић, Сарајево–Мостар–Бања Лука, 1983, стр. 12.

линију живота. Тако усложњен заплет, прву тачку комедиографске кулминације остварује на крају другог чина, који у цијелости приказује сједницу дјелидбене комисије, када замало није дошло до туче међу непомирљивим и острашћеним члановима. Радња је заснована на неочекиваним преокретима, који су углавном мотивисани помоћним комичним средствима, као што су пронађени фалсификовани спискови о расподјели пристиглих добара, гласине које доносе људи из спољашњег свијета и слично. До наставка комедиографског заплета, као и читаве комичне перипетије, долази у трећем и завршном чину комедије, када на сједницу дјелидбене комисије проваљује Рабија и доноси дописницу која разоткрива прељубу њенога мужа, али и његове финансијске малверзације које је радио у договору са Зећирагом, Тривуном и Антељом. Та друга тачка комичне кулминације, која је додатно мотивисана фотографијама и писмима, а затим и појавом гласника који нас извјештава о томе да је утекао осумњичени јунак са новцем и љубавницом, као показатељима прељубничког понашања и криминалних активности „Помоћне силе“, окончава се хватањем одбјеглог јунака. Пошто је био сатјеран у ступицу, „Помоћна сила“ разоткрива све прљаве финансијске махинације које је чинио са друштвом варалица (Зећирага, Тривун, Антеља), а убрзо стиже и вијест да је роба предвиђена за дјелидбу послата на омладинску радну акцију. Тим информацијама је мотивисан сажети комедиографски расплет, а једним дијелом је пренијет и у комедиографски епилог у којем кахведија Туфко моли Бога да сачини неки бољи или праведнији свијет у којем ће се знати ко су људи а ко ђаволи.

2.2. У комедији *Вечера* тродјелни заплет има нешто другачију организацију. Читав први чин има функцију експозиције у којој су разоткривени сви аспекти живота породице Новаковић (муж Гојко, мајка Ема, кћерка Весна). Могло би се рећи како се ради о односима заснованим на изокренутом систему вриједности, јер из разговора мајке и кћерке, а затим оца и мајке, па подстанарке Љубице и подстанара Ластића, те Гојкове сестре Росе и Весниног момка Омера, сазнајемо веома проблематичне моралне особине готово свих чланова породице. Отац је имао сумњиву ратну биографију, али је успио након ослобођења да је опере и да се избори за привилеговано мјесто директора у Електрозаводу. Мајка је имала проблематичну моралну биографију и још увијек је одржавала сумњиве љубавничке односе са подстанаром Ластићем, са бившим вјереником Крешом Твртковићем, кћерка је била у озбиљној вези са угледним младим директором Омером, али је одржавала блиске контакте са Ластићем и била у директном љубавничком ривалству с мајком. То ривалство је датирало још из ратних окупационих дана када је кћерка била у љубавничким односима са гестаповцем Вилијем. Интересантно је да мајка под хитно жели да уда кћерку за Омера, иако је Весна још увијек била на студијама медицине, а чини то само зато да би преко Омерових партијских веза учврстила проблематичну директорску позицију свога мужа. Читава експозиција организована је као припрема породичне вечере коју Гојко Новаковић организује поводом педесет првог рођендана, а

као главни гости су позвани чланови породице Креша Твртковића, негдашњег предсједника Окружног суда, који је због сумњиве ратне биографије био деградиран за среског судију, а с њим су дошле и супруга Амалија и њихова кћерка Љерка.

До непосредног наговјештаја заплета долази у деветој и десетој сцени комедије, када су у разговорима Новаковића и супруге Еме, а затим и Новаковића и његове сестре Росе, наговјештени проблеми које је као директор Електрозавода имао са државном контролом због финансијских малверзација и проневјера. Новаковићева сестра уплашено тражи од брата да хитно уклони из њене куће сву робу коју је био ту ускладиштио, а која је требало да буде у магацинима његове фирме. Цјелокупан други чин представља разраду комедиографског заплета, који се одвија у неколико укрштених праваца. Приказана је рођенданска вечера на којој Твртковић жели да испослује бољи посао за себе у Новаковићевом предузећу. Истовремено, Ема настоји да уговори вјеридбу своје кћерке и њеног младића Омера, а затим Новаковић и Ема заједнички покушавају да придобију Омера како би преко својих партијских веза оставио истрагу у Електрозаводу. Амалија Твртковић, у кћеркино име, а затим и сама њена кћерка Љерка, настоје да успоставе интимну везу са Омеровим утицајним другом Чедом Јовановићем и тако обезбиједи бољу позицију за свога мужа и оца. Истовремено, Омер и Чедо Јовановић покушавају да побјегну из тог друштва и оду на уговорено другарско вече. У том преплету различитих појединачних и породичних интереса, посебној комедиографској напетости доприносе чести телефонски позиви или ишчекивање телефонских позива, који би требало да помогну Новаковићу да се извуче из невоље или га у тим позивима извјештавају о невољама које га очекују након извјештаја контролне комисије.

Комедиографска кулминација одиграва се за самом трпезом кад је изнесен на сто печени рак и кад су започеле рођенданске здравице. Међутим, баш у том тренутку на сцену ступа Новаковићева сестра Роса која сва усплахирана доноси вијест како је милиција обавила претрес њене куће и пронашла Новаковићеву украдену робу. Скандалозна вијест убрзо је потврђена и читањем новинске вијести о финансијским проневјерама у Електрозаводу. Након тога се гости убрзано разлилазе, а устрашена породица Новаковић остаје залеђена од страха и невјерице.

До кратког комичног расплета долази у осамнаестој сцени трећег чина. Ема чита новинску вијест из које сазнајемо да се ради о проневјереној суми од четврт милиона динара, о наплаћивању дневница са фиктивних путовања у иностранство, о лажним рачунима за потрошени бензин, о поткрадању радничке опреме и слично. Безизлазна позиција доводи главног јунака да помисли како је једини излаз из наведене ситуације у томе да скочи са првога спрата. Комедија се окончава телефонским позивом на који се јавља Ема и преноси вијест Новаковићу како му честитају рођендан.

3.0. Комедиографски поступци обликовања комичних ситуација, карактеризације комичних јунака и стварања језичке комике у Куленовићевим комедијама нису пренаглашени, али су веома функционални и мотивацијски увјерљиви.

3.1. Комичне ситуације у Куленовићевим комедијама обликоване су кроз полемичке „дијаложке реплике“, кроз „сукобе интереса“, кроз „неочекиване обрте“, те нарочито кроз „укрштање напоредних низова независних догађаја“.⁷

Кад је ријеч о дијаложким репликама као основи на којима почивају комичне ситуације у комедији *Дјелидба*, најупечатљивија улога припада сценама у којима је приказан рад дјелидбене комисије, када јунаци кроз облике заобилазног говора и дигресија које нису у блиској вези са темом саме сједнице, мотивишу напету атмосферу узајамног међунационалног неповјерења. Комичне ситуације засноване на сукобу интереса, показују како се иза тобожње бригае чланова комисије за националне интересе скривају лични планови да се обогате на народној муци и сиротињи. Комичне ситуације засноване на неочекиваним обртима мотивисане су честим промјенама заједничких интереса представника три народа и непрестаном сумњичењу о постојању „непринципијелних коалиција“ два народа на штету онога трећег.

Комичне ситуације засноване на укрштању напоредних низова независних догађаја у композиционом смислу су најфункционалније и непосредно мотивишу комедиографску кулминацију. У основи су то два низа независних догађаја. Први указује на сплетке и потпуно неповјерење чланова народне дјелидбене комисије, који желе да расподјелу државне помоћи најсиромашнијим крајевима и породицама искористе за лично богаћење. Други низ догађаја указује на разоткривање тајних љубавничких сплетака и планова једног од чланова дјелидбене комисије, које разоткрива његова законита жена и објелодањује то на сједници дјелидбене комисије. Тачка укрштања та два независна низа догађаја одиграва се у чињеници да напоре са разоткривањем тајних љубавничких писама и фотографија Помоћне Силе, његова супруга Рабија разоткрива и његове финансијске малверзације које су биле дубоко повезане са осталим члановима дјелидбене комисије и плановима како да злоупотребе расподјелу народних добара.

У комедији *Вечера* доминирају комичне ситуације утемељене на укрштању напоредних низова независних догађаја. Организоване су у три комплементарне равни. Први низ представља приказивање вечере у породици инжињера Гојка Новаковића поводом његовог рођендана. Други низ представља амбиција судије Креше Твртковића да поврати свој некадашњи друштвени положај, који су му нове комунистичке власти ускратиле због сумње да је био сарадник окупатора. Трећи низ представља финансијска истрага која је вођена у Новаковићевом предузећу због сумње да је као директор учествовао у малверзацијама. Те три равни напоредних низова догађаја укрштају се у тачки комедиографске кулминације на вечери у кући Новаковићевих.

У комедији су бројне и комичне ситуације засноване на неочекиваним обртима, а мотивисане су напетим односима неповјерења између мајке и кћерке

⁷ Наведени појмови дати су у значењу које им одређује Анри Бергсон у књизи *О смеху*, есеј о значењу смешнога, превео Срећко Цамоња, Издање Светислава Б. Цвијановића, Београд, 1920.

(Ема и Весна) у породици Новаковић, затим у односу Весне и њеног вјереника Омера Сабрића, те нарочито у односу неповјерења између Новаковића и његове сестре Росе и слично.

3.2. Комични карактери јунака у комедијама Скендера Кулновића обликовани су на разнолике начине, а најприје се појављују као носиоци специфичних „комичних маски“, које се у каснијим дијеловима комедије преображавају у индивидуализоване комичне карактере. Маску безобзирних комедиографских „варалица“ у комедији *Дјелидба* носе најзначајнији представници сва три народа у дјелидбеној комисији: Тривун, Зећирага, Антеља, Помоћна Сила и Мухтар, а сви заједно чине јединствено „хуморно друштво“ које је искочило из животне равнотеже и у том поремећеном и изокренутом систему моралних вриједности настоји остварити своје себичне и грамзиве интересе. У том смислу могуће је успоставити комичне аналогije са неким другим познатим комедиографским текстовима из стране и домаће традиције, мислимо на Гогољевог *Ревизора*, на Стеријине *Родолупце*, на Нушићеву *Ожалошћену породицу* и слично. Куленовићево друштво безобзирних варалица у каснијим комедиографским епизодама, а поготово у кулминативној сцени комедије, потпуно је разобличено, тако да се иза комичне маске одједном разоткривају личности слабића и кукавица, сплеткароша и превртљиваца, лажљиваца и манипуланата, којима је грамзивост потпуно заслијепила ум и покидала било какве моралне границе и норме понашања. Без премца је у том погледу комични карактер Помоћне Силе, који је приказан као најбезочнији манипулант међу члановима дјелидбене комисије, који је приказан као корумпирана личност, као неморални муж, као бахати чиновник, а на крају када је разоткривен и ухапшен, као беспримјерна кукавица и бескичмењак најнижег реда.

Улога комедиографских резонера припала је тројници чланова дјелидбене комисије (Суљо, Стево, Јозица), који су у њу ушли као представници својих народа и који су у почетку били склони саучествовању са варалицама и дио су хуморног друштва, али су ипак сачували довољну мјеру разума и морала да би могли у каснијим ситуацијама, када увиде размјене безочности појединих чланова комисије, да иступе као заштитници стварних народних интереса. На оригиналан начин, улогу комичних резонера остварују и Рабија, кћи Зећирагина и супруга Помоћне Силе, те поготово кахвечија Туфко. Рабија као млада и еманципована жена разоткрива финансијске подвале свога мужа, а затим и свога оца, мотивисана прије свега љубомором, јер је разоткрила мужевљево преписку са љубавницом, док је кахвечија Туфко иза комичне маске „досјетљивог слуге“ карактеризован као метонимијски лик, као „лукави народни филозоф“ који размишља и осјећа из душе обичног човјека, а боље види и препознаје проблеме људске судбине у новом времену, те народног живота уопште, од било каквог ученог и умног човјека.

У комедији *Вечера* комични карактери јунака засновани су претежно на маскама негативаца (варалица и заблудјелих личности), а заправо блазираних интелектуалаца, који су се веома брзо уклопили у живот нове државе и

нове идеологије и углавном незаслужено сачували све предратне привилегије. Предњачи у томе поступку негативне комичне карактеризације обликовање ликова инжињера Гојка Новаковића и његове жене Еме, затим ликова Креше Твртковића и његове жене Амалије, а затим и њихових кћерки Весне и у мањој мјери Љерке. Улогу комедиографских резонера, добила је само дјелимично учитељица Љубица, као ближа Емина родица која је живјела у стану Новаковићевих, затим и кућна помоћница Ева у кући Новаковићевих, а најпотпунију улогу комедиографског резонера остварила је Новаковићева сестра Роса, која на крају и раскринкава финансијске проневјере свога безочног брата. Улогу пасивних помагача у намјерама заблудјелих особа и варалица добили су Омер Сабрић и Чедо Јовановић.

3.3. Језичка средства комичног у Куленовићевим комедијама су најзаступљенија и најразноврснија, а поједини примјери су у смјехоторном погледу веома успјели и разоткривају одлично ауторово познавање народних говора и локалних језичких специфичности. У комедији *Дјелидба* најбројнији су облици пренесеног говора (плеоназми, дигресије, алузије, сарказам, иронија), који су веома важни за карактеризацију лицемјерног односа међу јунацима, за разоткривање њихове дволичности и неспремности да се суоче са стварним истинама. Доминантни су затим и облици комичних дијалектизама-икавизама, облици туђица и архаичног говора, облици погрешне употребе професионалног језика, комична поређења, комичне игре ријечима и комичне изреке, сатиричке инвективе, као и вјешта употреба комичних надимака јунака.

Праву ризницу комичних дијалектизама, прожетих комичним изрекама и поређењима, проналазимо у монолошким и дијалогским исказима кахвечије Туфка. Своју несрећну позицију да су му у кафани направили народну канцеларију у којој засједа дјелидбена комисија, Туфко приликом обраћања Богу сликовито представља једним комичним поређењем: „Али зашто ти мене између три вире разапе баш ко сацак на ватри“. Исти јунак, подругљиво говори да је „свем свиту слуга“, да је „дезвопер“, а приликом обраћања Богу поставља и нека комична и подругљива питања: „Зашто ли ти створи три вире кад у сваку посија једнако лопова“. Одмах иза тога, у форми комичних бајања покушава да одагна такве ђаволје мисли из своје главе: „Велухавле, пух, ево га опет! Велухавле, пух, одбиј, шејтане, ћосати-носати, сврабљиви-грабљиви, шта си ме се јутрос довезо, чело ти пукло! Људско је да се чеше и бише и бухе фаћа, а не да пита што ли теби, боже свевидећи, бухе и уши и стинице затрибаше па их створи...“ У форми комичног поређења, Туфко своју „језичину“ назива „црвеним скакавцем у устима“, „највећим људским душманином“ и слично.

Комични надимци и погрдна имена нарочито долазе до изражаја у обликовању дволичних односа међу члановима комисије. Јединог члана комисије који зна да куца на писаћој машини називају Помоћна Сила. Представници Срба и Хрвата међу собом, а да то не чују Муслимани, називају их погрдно „балијама“ и „туркесницама“. Када су сами Срби и Муслимани, Хрвате називају „шокцима“, а опет

Муслимани и Хрвати називају погрдно Србе „власима“. Такав однос лицемјерја и неповјерења међу три народа поткријељен је и сатиричким инвективама. Срби у повјерењу желе да придобију подршку Хрвата тако што исказују неповјерење према Муслиманима и изругују се њиховим обичајним и обредним радњама: „Перели се он, болан, не вјеруј ти њему!“ Муслимани резигнирано причају „да су се Власи и Шокци сложили па разризују, распоризују како они хоће...“. Хрвати са своје стране сумњају да су се „власи и балије срепили па себи грабе и капом и шаком, а нама католицима ако остане која мрва са софре“. Таква врста лицемјерних међунационалних односа мотивисана је и кроз комичне игре ријечима. Овако се обраћа српски представник комисије ономе из реда хрватског народа: „Антеља брате, ако су се наши крстови мало размакли, да се бар ми један другоме примакнемо“. Комичне изреке указују и на специфичности народног менталитета које су условљене социјалном биједом и сиромаштвом: „Заувар је човику сиромашу кад му и мува у уста улети“. Веома значајну комичну функцију у приказивању сједнице дјелидбене комисије остварује и заобилазни говор или „говор изокола“, који је истовремено прожет и бројним алузијама. Напету ситуацију пуну неповјерења и подозрења на сједници дјелидбене комисије, снажно мотивише ефектна комична употреба заобилазног говора. Док сви ишчекују да се отвори расправа око лажних признаница, чланови комисије Зећирага, Тривун, Антеља, Јозица и други, причају о времену („Излипотави се! Хора, браћо, од свачега“), а међусобно једни другима намигују, подгуркују се, шкиље, праве различите гримасе, досјећају се шаловитих изрека: „Вишта рука помузе и у гори вука“, „За сложне су коње кола прављена, а за несложне канџија“ и слично. Атмосфера напетости и неповјерења мотивисана је и комичном игром ријечи, у чему нарочито предњачи представник хрватског народа Јозица, који у више наврата понавља исту брзалицу: „Хоп-шиш-намигиш, црно ћаге, били миш...“.

4.0. Комедиографски смијех Скендера Куленовића разоткрива значајне стваралачке потенцијале овога писца и у домену хумористичко-сатиричких жанрова. Очигледна је Куленовићева способност да примјерно гради комичне заплете, да добро мотивише интриге, да увјерљиво обликује карактере јунака, да зна да користи језичку комику и у равни индивидуалних говорних карактеристика јунака, као и у равни дијалекатске и локалне лексике.

У жанровском смислу доминирају особине комедије нарави, а затим и одлике комедије интриге. Препознатљиво је и дјелимично приближавање друштвеној комедији која сатирички разобличава феномен босанске међунационалне нетрпељивости и неповјерења, али и указује на феномен криминала који је подједнако опсједао све нације и све вјере. Упркос повременим слабостима у градњи смјехотворног поступка због пренаглашене ангажованости, Куленовићев комедиографски смијех садржи доста изворне, рустикалне народне снаге и веселости, па је као такав подједнако забаван и поучан, добронамјеран и заједљив, хумористички ведар и доброћудан, а када указује на друштвене аномалије, на моралне недостатке варалица, чини то кроз очигледну сатиричку заједљивост и горки подсмјех.

Умјетничка вриједност Куленовићевих комедија, у поређењу са другим писцима и дјелима југословенске и српске комедиографије друге половине 20. вијека, указује на посебно мјесто које припада његовим комедијама. Можда и зато што је Куленовић превасходно био лиричар, а дјелимично и приповједач, те што је стварање комедија ставио у други и мање значајан план, *Дјелидба* и *Вечера*, углавном су неправедно скрајнуте и заборављене. То је поготово очигледно онда када Куленовићеве комедије посматрамо у контексту комичних жанрова који су разобличавали аномалије друштвеног и моралног живота у комунистичкој Југославији. Захваљујући свему томе, његова два комедиографска текста још увијек су актуелна, макар у дијеловима су очувала свјежину и могла би бити интересантна за савремене позоришне адаптације и рецепцију.

Литература

- Бегић 1983: Бегић, Мидхат. Дјело Скендера Куленовића. – In: Скендер Куленовић, Изабрана дјела. Књига 1. – Приредио: Енес Дураковић. – Сарајево–Мостар–Бања Лука.
- Бергсон 1920: Бергсон, Анри. О смеху. - Есеј о значењу смешнога. – Превео: Срећко Цамоња. - Издање Светислава Б. Цвијановића. - Београд.
- Куленовић 1983: Куленовић, Скендер. Дrame. – Изабрана дјела. – Књига 4. – Приредио: Енес Дураковић. – Сарајево–Мостар–Бања Лука.
- Куленовић 1983: Куленовић, Скендер. Неколико ријечи о Нушићу данас. - Изабрана дјела. – Књига 7. – Приредио: Енес Дураковић. – Сарајево–Мостар–Бања Лука.
- Максимовић 2003: Максимовић, Горан. Тријумф смијеха. (Комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића). – Просвета. Ниш.
- Хартман 1979: Хартман, Николај. Естетика. – Предговор и превод: др Милан Дамяновић. – Бигз. – Београд.

Goran Maksimović

COMEDY LAUGH BY SKENDER KULENOVIĆ

Summary

For example, two comedy text by Skender Kulenović: *Djelidba* and *Večera*, it was pointed out on the genre typology, the characteristic theme-complex motives, the types of compositions, the language means the comic, funny situations, types of comic characters and the dominant types of laughter. On this basis, defined and recognizable features by Kulenović comedy laughter, which range from clear and humorous insight into activities, problems, character and nature, to sneering and pointedly, and finally the grotesque and tragicomic presentation of social and individual anomalies. In conclusion, the paper provides an overview of the artistic value of texts and Kulenovićs among Serbian comedy of the late 20th century.

